

Ki másoké: a gyermekünk.
Új ígére, új dalra termett.
...ki eljövend
Kit küldtek régi bánatok.

[A *Le Feu Barbusse* 1916-ban megjelent *A tűz* című megrendítő, első világháborús regénye; *Dostojev* Obradovic (1739?–1811) a szerb felvilágosodás és kora szerb irodalmának legnagyobb alakja; nézi az *utca apoteózisát*... — nyilván utalás *Az utca éneke* című Ady-versre (*Az Illés szekerén*, 1908); idézetek: Nem kellene a megálmodott álmok — *Új vizeken járok* (*Új versek*, 1906); Oh, nagyon csúnyán éltem... — *Az utolsó mosoly* (*Új versek*, 1906); Ne kötdj velem, Sátán... — *Régi énekek ekhója* (*A magunk szerelme*, 1913); S áldott legyen... — *A mi gyermekünk* (*Új versek*, 1906).]

KISS GY. CSABA

Megjegyzések Ady lengyel utóéletéhez

Több mint két évtized fordításirodalmáról készített mérleget a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó tanulmánykötetben megjelent dolgozatában *Jan Zimierski*, a tehetséges fiatal műfordító és kritikus, aki azóta egy tragikus baleset következtében örökre eltávozott közülünk.¹ 1969-ben látott napvilágot áttekintése a magyar irodalom 1945 utáni lengyel fogadtatásáról; Ady lengyel recepciójáról a következőket írta: „S ha már a költészetnél tartunk, meg kell állapítanunk, hogy a másik nagy költő, Ady Endre tulajdonképpen ismeretlen Lengyelországban.” Sommás a látélet, s nem lehet enyhítő mellékmondatot hozzáfűzni. Való igaz, Ady nem jutott el a lengyelekhez, nemcsak az átlagolvasó fülében csöng idegenül a neve, a magyar irodalommal hivatásszerűen foglalkozók szűk körén kívül az irodalmi közvélemény számára sem ismerős. És nemcsak ma, halála után közel hatvan esztendővel van ez így, de korábban — a két világháború között éppúgy, mint a felszabadulás utáni időszakban — is ez volt a helyzet. Most mégis lengyel utóéletéről készülünk írni. Nincs azonban szó ellentmondásról. Bár a fordítások, az évfordulós cikkekettek — s nem is keveset — a költőnket övező homály eloszlatása végett, az eredmény mindazonáltal meglehetősen csekélynek látszik a befektetett energiához képest. Vázlatos áttekintésünkben ezért többek között azokról az irodalmi és irodalomn kívüli okokról is szólni kívánunk, amelyek nehezítették, és részben ma is nehezítik a befogadást.

Lehet, hogy más azért tesz majd ellenvetést, olvasván e sorokat, mert a mostani évforduló alkalmából lépten-nyomon hallhatott arról, hogy költőnket másképpen értékelték Kelet- és Nyugat-Európában, az előbbieik számára — egyszerűsítve — a közös nyomorúság bírálója és újító művész, az utóbbiak szemében pedig csak a szimbolizmus elkésett hajtása. Hiszen nem itt, régióinkban írták-e le a következő jellemzést költőnkről: „Ady Endre a szellemi Közép-Európának minden bizonynyal egyik legnagyobb jelensége.”? (A szlovák költő és műfordító, Štefan Krčmery szavai).² De sorolhatnánk a többi szomszédos nép írástudóinak megnyilatkozásait is. Szerbek, románok, szlovákok, horvátok reagálnak költészetére, „fogják üzenetét”, érdeklődéssel figyelik buzdító, forradalmi szavát a társadalmi és nemzeti elnyomásról. Ezek a népek — részben vagy egészen — az első világháborút lezáró imperialista

békediktatumig egy országban éltek a magyarokkal, s számukra a politikai mozzanat, a társadalmi-nemzeti mondanivaló nyit sorompót Ady költészetéhez, lírájának esztétikai értékeihez. Találón írja Sziklay László, hogy „Az Ady-»probléma« e nemzeteknél még 1918 után is egészen más formában és egészen más minőségben jelentkezik, mint Kelet-Európa többi nemzeténél.”³

Előre kell bocsátanunk, hogy vázlatunk nem az Ady és a lengyelek kérdéskört kísérli meg körvonalazni. Az effajta címek amúgy is meglehetősen félrevezetnek, hiszen különönmű problémák közös tető alá hozását ígérik. Egészen más megközelítést igényel ugyanis Ady lengyel motívumainak, vagy mondjuk lengyel témájú publicisztikájának vizsgálata például, s ismét egészen másról van szó, ha életművének lengyel visszhangját próbáljuk megmérni vagy költészetének lengyel párhuzamait keressük. Az irodalmi kapcsolatokat búvárló filológia lényegében már föltárta Ady publicisztikájának lengyel vonatkozásait, s nagyrészt elvégezettnek tekinthető Ady lengyel közléseinek bibliográfiái számbavétele is.⁴ Nem történt meg azonban az Ady-recepció vizsgálata a befogadó felől nézve, tehát a lengyel irodalom szükségleteit szem előtt tartva. Tegyük hozzá, ennek a megközelítésnek már nem kizárólag Ady a „hőse”, mint a pozitivistá típusú komparatisztika effajta kutatásaiban, hanem legalább annyira a befogadó irodalmi közvélemény, az „aktív oldal”, vagyis mindazok a társadalmi-politikai és esztétikai tényezők, amelyek sajátos szűrőként funkcionálva lassították vagy gyorsították a magyar költő szemléleti és művészi újításainak terjedését lengyel közegben. Ezúttal csupán utalni szeretnénk Ady és a lengyel költészet tipológiai összefüggéseire. Ez esetben nézetünk szerint a költői világkép, a lírai ábrázolásmód párhuzamos vonásai mindenekelőtt önálló belső irodalomfejlődés következményei, semmiképpen nem közvetlen kapcsolatok eredményei. Illetőleg ezek a párhuzamok sem hoztak létre kapcsolatokat irodalmaink között. Ady lírája számos rokon vonást mutat az Ifjú Lengyelország költői által művelt neoromantikus vagy szimbolista költészettel, gyakran ugyanarra a közös forrásra gyanakodhatunk, költői világlátásukban is sok a párhuzamos mozzanat (a bizonyítással, a tüzetes elemzéssel adós még a két ország összehasonlító irodalomtudománya), közvetlen érintkezés még-sincs közöttük. Körülbelül egyszerre jártak a líra fejlődésének ugyanazokban a tartományokban Ady és lengyel kortársai, azzal a különbséggel talán, hogy Lengyelországból ebből a neoromantikából nőtt ki az expresszionizmus, nálunk viszont az avantgárd irányzatok némileg más pályákról indultak. Annyi kétségtelen, hogy a szimbolizmus lírája magyar—lengyel, illetőleg lengyel—magyar viszonylatban nem közvetített művészi-esztétikai vagy világszemléleti ösztönzést. A szemléleti, életrész-beli párhuzamok között szokták említeni Ady és Wyspiański gondolatvilágának egyezéseit. Mindketten — a költészetben, illetve a drámában — a nemzetfogalom, a nemzeti tudat megreformálását tűzték ki célul. Eltekintünk itt ezen önkritikus hazaszeretet érvrendszerének és céltételezésének rendszeres egybevetésétől, csak a szembe-tűnő hasonlóság egyik alapvető és nyilvánvaló okára utalunk. Arra nevezetesen, hogy Ady és Wyspiański is olyan nemzet tagja, amelynek saját függetlenségéért küzdve szembe kellett néznie azzal a ténnyel is, hogy egyidejűleg más népeket, népcsoportokat tart hátrányos helyzetben. Gondoljunk arra, hogy az osztrák Galiciában (különösen a fölöstott ország többi területeivel összehasonlítva) a lengyelek nemzeti tekintetben viszonylag tűrhető körülmények között éltek, részesedvén bizonyos fokig hatalmi pozíciókból, különösen a kisebbségben élő ukránokhoz képest. Ez a felemás helyzet elsősorban a magyarokra és a lengyelekre volt jellemző, a szlovák vagy a horvát nemzeti ideológia például — éppen gyöngesége miatt — kevesebb önkritikus elemet „engedhetett meg” ekkor magának.

Ady lengyel utóéletét elsősorban a fordítások tükrében vizsgáljuk. A fordítás tehát mint a nemzeti irodalmak közötti csereforgalom számottevő tényezőjeként vesszük itt figyelembe. Abban az értelemben, ahogy Dionýz Ďurišin szlovák irodalomkutató: „Az irodalmak közötti recepció sajátos és jelentős formája a fordítás.”⁵ Megjegyezzük, sok tanulsággal járna az eddigi lengyel Ady-fordítások nyelvi-filológiai elemzése is. Nemcsak az ezutáni fordítások elkészítéséhez nyújtana segítséget,

közelebb vinne a lengyel és a magyar költői nyelv eltéréseinek és párhuzamainak megértéséhez is.

A szükségszerű és a véletlen dialektikája az irodalmi kapcsolatok terén is érvényesül, egy adott mű lefordítása (mint a befogadás alapvető föltétele) számos objektív és szubjektív körülmény meglétének eredménye. Tulajdonképpen az egész irodalmi-társadalmi közeg részt vesz a befogadás folyamatában. Nagyon leegyszerűsítve csak néhány szempontot említünk meg. Pozitív irányban hathat a hasonló társadalmi fejlődés, a társadalmi szerkezet hasonlósága, politikai események, az irodalmi hagyomány párhuzamai, az irodalmi fejlődés rokon vonásai stb. Nehezhítheti a befogadást a nyelvismeret hiánya, megfelelő közvetítők (fordítók és népszerűsítők) hiánya, az irodalmi kánon mássága, a társadalmi fejlődés különbözősége stb. Hangsúlyoznunk kell, hogy az átvétel során a befogadónak elsősorban saját irodalmi rendszere igényeit kell szem előtt tartania. A befogadott érték a befogadó irodalom közegében új „helyiértéket” kap az adott irodalmi kánon normáinak megfelelően.

A magyar irodalom iránti lengyel érdeklődést a XIX. század folyamán elsősorban a politikai mozzanat határozta meg, a szabadságmozgalmak kapcsolatai, a hasonló társadalmi helyzet, a független nemzetállam hiánya mindkét népnél. „A közös terület hiányából adódó kétnyelvűség hiánya, valamint a politikai függetlenség hiánya is magyarázza azt, hogy a lengyelek magyar irodalom iránti érdeklődése voltaképpen a világnyelveket beszélő népek irodalmában jelentkező fordítások, tanulmányok, cikkek nyomán indult és indulhatott meg szükségképpen” — írja *Csapláros István* irodalmunk fogadtatásáról szóló tanulmányában.⁶ Tudjuk, hogy a szabadságharc bukása után, különösen a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a lengyel olvasók körében Petőfi és Jókai népszerűséget szerzett, annak ellenére, hogy munkásságukról, műveikről először többnyire német vagy francia nyelvű forrásokból szereztek tudomást. A századforduló és az első világháború időszakában Lengyelországban már eredetiből fordítja irodalmunkat a két jeles kultúrákőzvetítő, *Bolesława Jaroszevska* és *Antoni Lange*. Az ő figyelmük tárgya azonban elsősorban — és érthetően — nagy XIX. századi klasszikusaink művei. Az 1921-ben megjelent magyar irodalmi antológia (*Panteon literatury wszechświatowej. Węgry*. Szerkesztette Antoni Lange és Alfred Tom) nem tartalmaz Ady-verset. A magyar irodalmat népszerűsítő *Czesław Łukaszkiewicz* újságíróként 1906 és 1908 között Magyarországon tartózkodott, sem akkor, sem később nem figyelt föl Ady költészetének jelentőségére. S nincs is mit csodálkoznunk ezen, hiszen magyar novellagyűjteményének Molnár Ferenc és Herczegh Ferenc az élenjáró szerzője. Századunk elejére a lengyel olvasónak a magyar irodalom a nemzeti szabadság romantikus vízióját nyújtja, illetőleg a szórakozni óhajtó kispolgár igényeit elégíti ki. Molnár Ferenc Ördög című darabját például 1908-ban mutatták be Lwówban, Testőr című darabját pedig 1919-ben Varsóban.⁷ Része van ebben bizonyára a magyarságkép sztereotípiáinak, továbbá a közvetítők konzervatív ízlésének, illetőleg annak, hogy — bár a galíciai lengyelekkel közös államkeretben is éltünk — a lengyel irodalom élvonalában, a vezető irodalmár-újító körökben nem akadt a magyar irodalom eseményeit figyelemmel kísérő személy.

Elmúlt az aktuális pillanat, az 1910-es évek végétől az Ifjú Lengyelország irodalma egyre inkább meghaladottá válik, ez időtől sem esztétikailag, sem gondolatilag nem adhat impulzust — azaz nem adhatott volna — Ady költészete az újjászülető Lengyelország költőinek. S a lengyel—magyar kulturális csere csatornáin a hivatalos Magyarország nem is kívánja Adyt „exportálni”, de nem vállalkoznak erre a kulturális közvetítés munkásai sem, a magyar—lengyel baráti társaságok pedig inkább a közös történelmi hagyományok ápolását tekintik föladatuknak. Irodalmunk lengyel népszerűsítői inkább a „kipróbált” értékek felé tájékozódnak, a lengyel könyvpiac és szórakoztatóipar pedig a könnyen emészthetőt és jól eladhatót keresi. Így kerülnek a két világháború között Lengyelországba például Bús Fekete László, Csathó Kálmán, Földes Jolán, Földi Mihály és mások művei. Az Adyval, Móriczcal megújuló magyar irodalom gyakorlatilag ismeretlen marad Lengyelországban.

Külön fejezetet jelent Ady lengyel fogadtatásában a második világháború idő-

szaka. A hazánkban tartózkodó lengyel menekültek a kulturális és irodalmi kapcsolatok ápolásából is jelentős részt vállaltak.⁸ A menekültek között szép számmal érkeztek hazánkba értelmiségiek, köztük újságírók és frók is, akik kihasználva az 1944-es német megszállásig számukra viszonylag tűrhető körülményeket, hamarosan pezsgő kultúréletet szerveztek. Folyóiratok, időszaki kiadványok láttak napvilágot, lehetőség nyílt a könyvkiadásra is. Az emigráns írók kapcsolatba kerültek magyar irodalmárokkal, többé-kevésbé elsajátították nyelvünket, így természetesen nemcsak saját közösgégüknek, az emigrációnak írtak, hanem irodalmi kapcsolatainkat is építették, megismerkedtek a magyar kultúrával, nem egyőjüknel életre szóló lett ez a barátság. Irodalmunk olyan fordítókat nyert személyükben, mint például *Lew Kaltenbergh*, *Tadeusz Fangrat*, *Adam Bahdaj*, *Kazimiera Ilakowiczówna*, kultúránk olyan közvetítőket-népszerűsítőket, mint *Jan Reychman*, *Jerzy Lowell*, *Kazimierz Koźniewski*, *Stanislaw Vincenz*, *Julian Kurdybowicz* és mások. Ebben az időszakban két kis terjedelmű lengyel Ady-kötet is napvilágot látott, mégpedig ugyanabban az esztendőben, 1943-ban. Köszönet volt ez azoknak, akik a válságos időkben menedéket adtak, de a nemzeti tragédia fölötti vívódás, az önostorozás kínjaival való szembenézés próbája is. „A fordítónak mindenekelőtt a szellemi vívódás csillapítását, vagy a gyakorlati ismerethiány kielégítését kellett szem előtt tartania, mintsem a tiszta művészet szövegátát a saját környezetükből kiszakított emberek körében” — olvassuk az emigrációs fordításirodalom kutatójának sorait.⁹

Kazimiera Ilakowiczówna, a jelenleg Poznańban élő idős költőnő több mint hét esztendőt töltött Kolozsvárott. „Az első magyar szavakat a nagy költő, Ady Endre verseiből betűztem ki” — írta visszaemlékezésében.¹⁰ Ady-fordításainak gyűjteményét, 30 verset a Lengyel Könyvtár adta ki Budapesten. A kötethez magyarul és lengyelül dr. Keviczky Lóránt, továbbá Stanislaw Vincenz írt előszót. A válogatásban szerepelnek az Ady-életmű legfontosabb rétegei, jó néhány a legfontosabb versek közül (Nekünk Mohács kell, A magyar ugaron, Harc a Nagyúrral, Az Illés szekerén stb.), de kevésbé jelentős költemények is, érezhetően a lengyel költőnő érdeklődésének, ízlésének a következményeképpen. Tadeusz Fangrat válogatása szintén 30 verset tartalmaz, Hamu és láng címmel a Lengyel Intézet kiadásában látott napvilágot. Fangrat öt tételre osztotta kötetét, a Góg és Magóg fia vagyok a prológos, a második tétel a „Szerettem népemet és hazámat” címet kapta, a következő részbe sorolta a szerelmes verseket, a negyedik tételbe az istenes versek kerültek, a befejező tétel pedig ismét egy költemény csupán, az Emlékezés egy nyár-éjszakára. Fangrat gyűjteménye „objektívabb”, reprezentatívabb, kevésbé látszik a kiválasztáson az egyéni vonzalmak hatása. A két kis kötetben (vagy inkább füzetben) kívül napvilágot láttak Ady versei a menekültek időszaki kiadványaiban és folyóiratokban is, Ilakowiczówna és Fangrat mellett néhány verset a Jan Kot néven író Adam Bahdaj is lefordított.

A felszabadulás után jelentős eredmények születtek a magyar irodalom lengyelországi népszerűsítésében. Úgy tetszik, Adynak ismét nem volt szerencséje, mintha a menekültek által megjelentetett két könyvecske múló közjáték lett volna csupán. 1945 után odahaza sem lesz hűtlen Ady Endréhez Ilakowiczówna és Fangrat, sőt csatlakozik hozzájuk a negyvenes évek végén *Marian Jachimowicz* is. Fordításaik azonban nem jelentenek — nem jelenthetnek — áttörést; elvéve, nemegyszer eldugott helyi lapokban látnak napvilágot. Alig néhány vers szerepel Adytól az ötvenes évek első felének két magyar költészeti antológiájában.¹¹ Jelentős esemény viszont Ady lengyelországi megismertetését tekintve Kazimiera Ilakowiczówna említett visszaemlékezés-kötete, amely műfordításokat is tartalmaz, a Budapesten megjelentetett kötetből újrakölészeket, és egy 1949-ből származó Ady-esszét.

Költőnk lengyel útjának következő állomását úgy jellemezhetnénk röviden, hogy: évfordulók jegyében. Halálának ötvenedik évfordulója alkalmából közölt néhányat verseiből a varsói Poezja című költészeti folyóirat, fordításokkal emlékezett meg róla a lengyel irodalmi élet egyik akkori vezető folyóirata, a *Współczesność* is. *Aleksander Nawrocki* és *Konrad SutarSKI* személyében új fordítók is bekapcsolódtak a munkába. Ebben az évben, 1969-ben jelent meg Krakóban a *Kocham twój kraj* (Szere-

tem országodat) című antológia — magyar költők lengyel témájú versei. Ady Endrétől két vers (Ének a Visztulán, Bujdosó kuruc rigmusa) kapott helyet a válogatásban. Két esztendeje látott napvilágot a magyar költészet reprezentatív lengyel antológiája. Ebben a kötetben Ady 16 verssel szerepel, az arányokat tekintve megfelelő „lírájának képviselője”, a fordítások azonban nem közvetítik költői géniusát a lengyel olvasónak. Az antológiáról rendezett kerekasztalvitában mondta *Andrzej Sieroszewski*, a varsói magyar tanszék docense: „Mint minden antológiának, ennek is sok mindent föl lehet róni. Ennek az antológiának alapján nehéz teljes képet alkotni Ady Endre költői nagyságáról.” (Literatura, 1976. 26. szám.)

Az idén jelent meg lengyelül a Magyar Írók Kislexikona,¹² melyben az első címszó Ady Endrét mutatja be. Mintegy három lapon keresztül tárgyalja Andrzej Sieroszewski költőnek életének és pályájának állomásait. Bármilyen rövid is ez az áttekintés, a magyar irodalom iránt érdeklődő pontos fölvilágosítást kap belőle, s esetleg a kérdés is megfogalmazódik benne: miképpen lehetséges, hogy ennek a költőnek nem olvasható hozzáférhető kötete Lengyelországban?

S erre a kérdésre idén, az újabb évforduló alkalmából már választ is kaptunk. A lengyel világirodalmi folyóirat, a Literatura na Swiecie 1977. 2. számában magyar összeállítás látott napvilágot, többek között Ady versei közül tíz, új fordításban, *Bohdan Zadura*, *Miron Bialoszewski* és *Kerényi Grácia* munkájának eredményeképpen. Itt olvashatjuk *Jerzy Robert Nowak* rövid esszéjét is Adyról, aki véleménye szerint „... nagyobb mértékben járult hozzá a modern magyar nemzeti tudat kialakításához, mint bármely más alkotó.” Írása végén arról tudósítja az olvasót, hogy még 1977-ben megjelenik a krakkói Wydawnictwo Literackie kiadásában Ady Endre válogatott verseinek lengyel kötete.

JEGYZETEK

- 1 Zimierski, Jan: Magyar irodalom Lengyelországban a második világháború után. In: Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969. 612.
- 2 Stefan Krcméry: Andrej Ady v slovenskom zrkadle. = Elán, 1935. 1. sz. 3—4.
- 3 Sziklay László: Ady és szomszédaink. Kézirat 19 + IX 1.
- 4 Csapláros István: Ady Endre és az 1905—1907. évi lengyelországi forradalmi mozgalmak. = Acta Litteraria, 1969; Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce. Czesc I. (1821—1917, 1961—1972) Warszawa, 1976; Czesc II. (1918—1960) Warszawa, 1967.
- 5 Durisin, Dionyz: Összehasonlító irodalomkutatás. Bp. 1977. 108. 1.
- 6 Csapláros István: A magyar irodalom útja Lengyelországban. = Filológiai Közlöny, 1958. 2. sz. 385. 1.
- 7 Csapláros István u. o. 391. 1.
- 8 Az egyre gazdagodó történeti szakirodalomra hivatkozunk, csak néhányat említünk a legfontosabb művekből: Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Bp. 1946. Jerzy Robert Nowak Wegry 1939—1974. című könyvének (Warszawa, 1975) kapcsolattörténeti fejezete; Kazimierz Stasiński: Szkolnictwo polskie na Węgrzech w czasie drugiej wojny swiatowej. Poznan, 1969. Godó Ágnes: Magyar—lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Bp. 1977. Mindazonáltal hiányzik a menekültek irodalmi tevékenységének főtárása.
- 9 Kozarykova, Zofia: Przekłady z języków obcych. In: Literatura na obczyźnie. 1940—1960. Tom II. London, 1965. 341. 1.
- 12 Maly Słownik Pisarzy Węgierskich. Warszawa, 1977.
- 10 Illakowiczówna, Kazimiera: Kolozsvári emlékek. Fordította Csapláros István a „Niewczesne wynurzenia” c. (Warszawa, 1958) kötetből. = Korunk, 1972. 12. sz. 1846. 1.
- 11 W imie pokoju. Wiersze poetów węgierskich. Warszawa, 1951. „Wolność” Antológia walczej poezji i prozy węgierskiej. Warszawa, 1953.